

ASTRONOMICKÉ KNÍŽKY Z MLÁDÍ SENIORŮ V KURZECH U3V

Jiří HOFMAN

Abstrakt

V seniorském věku rádi otvíráme knížky z dětství i ze školního věku. Někdy se po nich přímo pídíme po knihovnách či antikvariátech. Skrze jejich autory se dost úspěšně vracíme do čtenářských zážitků i do poznávání vesmíru z krásných a po tajemnu dychtivých dnů dětství a mládí. Na knihy se však již díváme také přes životní zkušenost a změny kolem nás, tedy trochu jinýma očima. Populární astronomická literatura v češtině z několika minulých staletí je skvělým zdrojem pro obohacení U3V svým přístupem, myšlenkami, vzpomínkami i jazykem.

ASTRONOMY BOOKS FROM THE CHILDHOOD OF SENIORS IN THE U3V COURSES

Abstract

It is in our elder hood, that we tend to reopen the books; we used to read as children. Indeed, we may go as far as to seek them in such places as libraries or antiquarian shops. It is thanks to the authors, that we can once again relive the amazing days of learning about the space and reminisce about the beautiful, mystery-seeking times of our youth. However, due to the experience gained throughout our lives, we now tend to look at those books from quite a different perspective. Popular astronomical literature written in the Czech language from the last few centuries can make a great source of enrichment for the U3V through the ways, thoughts, memories and the language it offers.

Podíváme-li se o téměř 130 let nazpět, bude před námi vznikat projekt společnosti, jejímž posláním má být popularizace astronomie (i vědy obecně) mezi nejširší vrstvy lidí. Tak vznikla Urania (Nebešťanka) v Berlíně, patrně první významná společnost na světě k široké popularizaci astronomie pro laickou veřejnost. Impulzy k jejímu vzniku poskytl již Alexander von Humboldt svými volnými přednáškami o Vesmíru v letech 1827–28. Samotnou Uranii pak v roce 1888 založili: Humboldtův žák a astronom Wilhelm Foester, astronom Max Wilhelm Meyer a průmyslník Werner von Siemens. Později vzniklé vídeňské působiště Uranie ovlivňovalo na přelomu 19. a 20. století i astronomické dění u nás. Byly přeloženy do češtiny některé zajímavé Meyerovy publikace, které nesou v češtině názvy: Jak povstal svět, Komety a meteory, Na hvězdárně neb Jak hvězdář dospívá k výsledkům svého badání. Z posledně jmenované stojí za krátkou citaci: „*Kdo tedy mezi mými mladými přáteli cítí v sobě dosti zmužilosti a vytrvajících síly a přináší s sebou lásku k vědě nejvznešenější, ten může směle jen vstoupiti na hvězdárnu.*“

Stojí za povšimnutí, kolik astronomů i popularizátorů astronomie prokládá své přednášky i odborné a popularizační publikace poezií. Asi nejčerstvější je knížka Jiřího Grygara *Knihy a hvězdy s Nerudovými Písněmi kosmickými*. Není to tak dlouho, co Jiří Bičák v rámci své relativistické přednášky uvedl, že v jedné kapse saka má Holana a v druhé Březinu. Sama Březinova poezie se ovšem stala s velkou pravděpodobností osudnou pro myšlenkově skvělou popularizační knížku *Zrcadlo kosmu* od Antonína

Bečváře. Knížka, spíše její nezkorigovaný kartáčový otisk z r. 1949 laskavě poskytnutý bývalým předsedou České astronomické společnosti Štěpánem Kovářem, totiž začíná motem Otokara Březiny:

*Na paměť genia,
jehož slova září se stránek této knihy a který,
ačkoliv nikdy nebyl na hvězdárně a nikdy nenahlédl
do velkého dalekohledu, svým duchovým zrakem viděl dále do prostoru
a hlouběji do podstaty věcí než kdokoli z nás: Otokara Březiny.*

V roce 1948 vyšla dosti známá a mnohokrát vydaná knížka Julia Komárka Milování v přírodě. Na tomto vydání je však pozoruhodné, že zadní stránka přebalu knihy obsahuje oznámení o dalším svazku pražského vydavatelství Za svobodu s názvem Zrcadlo kosmu od Antonína Bečváře. Z textu cituji: „*Doktor Antonín Bečvář není jen vědec a filosof, není jen objevitel hvězd, ředitel a budovatel státní hvězdárny na Skalnatém plesu ve Vysokých Tatrách, která je chloubou naší vlasti, je také úspěšným spisovatelem, který znamenitým způsobem dovede čtenáři sdělovat své bohaté a nevšední myšlenky a poznatky. A tato schopnost ho přinutila k napsání této jedinečné knihy o hvězdách a o vesmíru. Knihy o astronomii mají už u nás nadšené čtenáře a Bečvářova kniha bude jich mít asi nejvíce.*“ Nestálo by za to, vydat péčí České astronomické společnosti tuto knížku přece jen po 70 letech aspoň v limitovaném nákladu?

Významná část účastníků kurzů Univerzity třetího věku v Chebu jsou lidé, kteří prožili školní léta kolem 50. let 20. století, podobně jako autor tohoto příspěvku. Literatura popularizující astronomii zejména v první polovině 50. let 20. století je hodně různorodá a je již v jiném tónu než výše zmíněná Bečvářova publikace. Převládá ryze věcná až „hmotařská“ racionalita jednoduchých sdělení, optimistické a často nereálné až utopické prognózy vývoje vědy i společnosti a preference překladů sovětských autorů a sovětské vědy, někdy i pseudovědy. Přesto však lze dodnes čerpat ukázky z těchto publikací pro poučení i pro zasmání. Jsou to dokumenty doby plné kontrastů. Jednou z prvních knížek, která mne svým názvem zaujala hned po vydání je publikace Cesty ke hvězdám od M. Ivanovského z r. 1952. Pravděpodobně (bez jistoty) ji přeložil Zdeněk Pěkný, později působící ve stelárním oddělení Miroslava Plavce na Ondřejovské hvězdárně. Novou rétoriku, sem tam vloženou do většiny knih těch let ukazuje malá ukázka z této jinak pro mládež dobré úvodní astronomické publikace: „*Jasný, revoluční, materialistický světový názor zaručuje našim vědcům úspěch. Strana, vláda a soudruh Stalin osobně dělají všechno, aby poskytli sovětským astronomům nejlepší techniku na světě a zajistili jim nejprůzračnější pracovní podmínky. ... Ve výzkumu vzniku a vývoje hvězd různých typů sovětské vědci nechali zahraniční vědu daleko vzadu.*“ Bylo by však chybné nepřipomenout, že i v této tísnivé době vyšly ve světě proslavené publikace Antonína Bečváře, ale i Huberta Slouky, Josefa Klepešty i dalších výborných popularizátorů astronomie. Vyšlo také několik desítek brožur populárně vědecké knihovny Univerzity vojáka z vydavatelství čs. branné moci Naše vojsko, kde první publikací v řadě je Vznik a stáří Země od M. F. Subbotina, třetí pak Jak vznikl vesmír B. A. Voroncova-Veljaminova, dále Lebedinského Ve světě hvězd, Polakova Stavba a složení vesmíru nebo Čas a kalendář, Slunce od Aristova, ale už i Bouškova Radiová astronomie, první od českého autora v této řadě. Mezi publikace nadprůměrné kvality, které jsou užitečné do současnosti i ve školní výuce, patří Zajímavá astronomie, Zajímavá matematika, Zajímavá geometrie, Zajímavá mechanika i Zajímavá fyzika od J. I. Perelmana, které po roce 1953 vycházely postupně znovu (nebo poprvé) v právě vzniklém nakladatelství Mladá fronta. Zde vychází v roce 1953 dodnes inspirativní

Bouškova Astronomie jednoduchých prostředků. Významný přínos pro popularizaci astronomie v rámci Mezinárodního geofyzikálního roku 1957–58 sehrál i časopis Věda a technika mládeži, v jehož redakční radě zasedal Jiří Bouška. Lidová univerzita Země a vesmír, řízená Alexandrem Janderou s konzultantem Borisem Valníčkem zaujala velké množství mládeže právě prostřednictvím časopisu Věda a technika mládeži. Ročník 1958 tohoto časopisu stojí aspoň za prolistování, protože šlo o výjimečný rok v mnoha směrech. Třeba i z důvodu historicky nejúspěšnější československé i české účasti na světové výstavě EXPO 1958 v Bruselu. A „bruselský styl“ je v současnosti hitem. Na zcela výjimečné úrovni časopisu Věda a technika mládeži se podílel rovněž mistr didaktické ilustrace František Škoda, jehož ilustrace jsou dodnes předmětem výtvarných výstav. I mimo zmíněnou řadu publikací Našeho vojska a Mladé fronty vyšly další zajímavé knížky. Již v roce 1950 to byl od bulharského autora A. Polikarova populární výklad Einsteinova teorie. Záslužnou roli sehrálo i nakladatelství Orbis, kde byla od 1. ledna 1955 vydávána Říše hvězd, jejíž význam pro popularizaci astronomie je zcela zásadní. Vyšly zde však také poutavé publikace Josefa Sadila: Měsíc (1953) a Co víme o Marsu (1952) a Planeta Mars (1956). Sadilův Průvodce po lidové hvězdárně v Praze z roku 1951 je na svou dobu velmi užitečná a zdařilá publikace do kapsy o více než 100 stranách pro návštěvníky petřínské hvězdárny, kteří si po přednášce chtějí některé informace připomenout a rozšířit. Pro zpestření stojí za připomenutí, že Josef Sadil vydal v Orbisu v r. 1955 také knížku Naši mravenci. Proto je vhodné ocitovat z předmluvy jeho slova: *„Mnohý z čtenářů se ovšem může pozastavit nad tím, že autor knih z oboru astronomie píše a vydává knihu z oboru tak vzdáleného otázkám kosmickým a že tedy přecházejí z makrokosmu do mikrokosmu nutně se musí dopouštět kompilace buď v jednom nebo v druhém oboru. Tak tomu ovšem není. ... Nejde v této knížce o nějakou kompilaci, i když jsem při jejím sepisování přirozeně hojně čerpal nejenom ze svých, ale i z cizích pozorování. ... V seznamu amerických myrmekologů jsem našel jméno známého hvězdáře Harlowa Shepleye a s jedním ze zakladatelů Československé astronomické společnosti, zesnulým ing. dr. K. Šourkem jsem se střetl při odborném myrmekologickém pozorování a sběru. ... A zcela nedávno se mi dostal do rukou německý překlad výborné populární astronomie (Der Sternhimmel, Stuttgart 1918), jejímž autorem byl známý francouzský entomolog Jean-Henri Fabre.“*

Co přinášejí knížky z mládí či z dob ještě starších? Je to vizuální zážitek samotné knížky nebo jejích ilustrací. Je to připomínka doby mládí či dětství, která byla jiná a pro každého jedinečná. Je v nich kus duše autora, který objevuje čtenáři svoje vidění světa hvězd či hvězdné říše osobitým způsobem, je to dokument vývoje vědy a trnité cesty k poznání. Ve většině případů se však na knihu díváme novými očima a nesmírný pokrok astronomie i dalších věd nám ukazuje meze poznání v tehdejší době, ale i v každé době. Nemohu si odpustit nezapomenutelnou poznámku Petra Harmance na Dni s Astropisem v r. 2005, který svou přednášku mimo oficiální název uvedl jiným: *„O modelech, kterým se jednou budeme smát“*.

Z hlediska popularizace astronomie bylo v 50. letech 20. století zcela jedinečným přínosem vyhlášení Mezinárodního geofyzikálního roku (1. 7. 1957 až 31. 12. 1958). Přestože šlo především o výzkum Země a její atmosféry, většina výzkumů zasahovala i do astronomie. Z pohledu sluneční astronomie byl rok 1958 rokem jedenáctiletého maxima sluneční činnosti. V rozhlase probíhala v letech 1958-59 Rozhlasová univerzita nazvaná Do blízkého i vzdáleného vesmíru, ve které astronomická témata přednášeli v abecedním pořadí: Blaha, Bumba, Ceplecha, Guth, Kleczek, Kopecský, Perek, Plavec, Ruprecht, Sadil, Sehnal, Švestka, Valníček a Vanýsek, tedy přední osobnosti

profesionální astronomie tehdejší i pozdější doby. Jedním z výsledků této popularizační aktivity a výjimečných organizačních dovedností vedoucího tehdy vzniklého stelárního oddělení na Ondřejově Miroslava Plavce bylo nastartování astronomické dráhy budoucích hvězdných astronomů Petra Harmance a Svatopluka Kříže. Z hlediska popularizace astronomie Plavcovy publikace *Komety a meteory* (1957) a *Člověk a hvězdy* (1960) oslovily řadu budoucích astronomů i širokou vědychtivou veřejnost. Samozřejmě vypuštění prvních Sputniků a Exploreru přineslo i zařazení témat kosmonautických od dalších autorů, o nich však v tomto textu z důvodu omezeného rozsahu nebude řeč. Je však třeba přesto připomenout významný mezník, že v r. 1958 začíná svou činnost americká NASA.

Senioři jsou většinou oproštěni v životě od výkonových kritérií, která provázela jejich aktivní pracovní život, proto u nich často převažují hlediska emocionální. Poznávání Vesmíru je trvalý proces a každý den přináší nové poznatky, kterými jsou opravovány či doplňovány ty dosavadní. Aktuality ze světa hvězd jsou proto vděčným i nutným doplňkem lekcí U3V. Někdy dychtivost po řešení nových záhad vede k médii dosti podporované „záhadologii“, což pak je nutno napravovat či doplňovat věrohodnějšími informacemi. Na přelomu 50. a 60. let do kategorie trvalých záhad patřily články i publikace ruských autorů Kazanceva, Šklovského i jiných. V současné době jsou to zase jiná jména. Pro seniora sehrává důležitou roli vzpomínka na učitele z dob mládí. Ti mohli studenty pro svůj obor nadchnout nebo jej také znechutit. Literatura, která je ve své době školákům k dispozici, zanechává trvalé stopy. Šťastným počinem pro širokou popularizaci astronomie u nás bylo v r. 1954 vydání učebnice *Astronomie pro 11. postupný ročník z pera B.A. Voroncova-Veljaminova, přeložené Františkem Linkem a Igorem Zacharovem*) podle učebnice pro 10. třídu sovětských středních škol. Pozdější kritéria odborníků ke kvalitě knížek z mládí seniorů nehrají tak významnou roli. Co člověk prožije v mládí, bývá nejsilnější.

V knihovnách hvězdáren, ale též ve veřejných knihovnách i v antikvariátech knih, bylo a je možno nalézt pozoruhodné knížky autorů z předchozích generací, které sice nebyly znovu z různých důvodů vydávány, ale nebývaly šmahem vyřazovány. V první řadě je třeba uvést dvoudílnou *Populární astronomii s podtitulem Všeobecný popis nebes Camille Flammariona*, přeloženou jedním ze zakladatelů Mezinárodního olympijského hnutí a ceremoniářem T. G. Masaryka Dr. Jiřím Guthem – Jarkovským. Cituji z první kapitoly: *„Dílo toto je psáno pro všechny ty, kteří rádi poznávají věci je obklopující, a kteří by rádi nabyli bez námahy základních a přesných pojmů o stavu všehomíra. Není-liž příjemno cvičiti ducha svého v pozorování velkých divadel přírodních? Není-liž užitečno věděti aspoň po čem kráčíme, které místo zaujímáme v nekonečnu, jaké je to slunce, jehož dobrodějné paprsky udržují život pozemský, jaké je to nebe, které nás obklopuje, jaké jsou ty četné hvězdy, které v temné noci šíří v prostoru svoje tiché světlo? Těchto základních vědomostí o vesmíru, bez kterých bychom živořili jako rostliny v neznalosti a lhostejnosti příčin, jichž účinek neustále pociťujeme, můžeme nabýti netoliko bez nesnáží, ale také s potěšením neustále rostoucím.“* Na přelomu 19. a 20. století a v první polovině 20. století bylo přeloženo z francouzštiny do češtiny téměř 20 Flammarionových knížek. Po roce 1989 byly znovu vydány jeho dvě knihy, ovšem nejde o knihy astronomické, ale spíše psychologické až mystické: *Neznámo a záhady lidské duše* (1991) a *Tajemství smrti* (1995). Stojí za to citovat z druhé zmíněné publikace, kde v poznámce na okraj je od známého brněnského profesora psychologie Vladimíra Smékala uvedeno: *„Pro otevřenou vědeckou mysl jsou pozorování shromážděná Flammarionem i úvahy, které k nim připojuje podnětem k odvážnému*

zkoumání dosud nevyřešených problémů psychologie a hraničních oblastí i k hledání nových metod a vysvětlování postupů. Je to podnět o to významnější, že přichází v době, kdy lidstvo musí hledat nové inspirace pro svou vůli ke smysluplnému životu...“

Zde se ukazuje, že publikace s některými všelidskými a psychologickými tématy neodcházejí tak rychle z pozornosti čtenářů jako poznatky publikované z přírodních věd, které co do množství a kvality zažívají stále rychlejší až neuvěřitelný vývoj a rozvoj a také rychleji stárnou a stávají se po faktografické stránce relativně brzy neaktuálními. To se týká i publikací k popularizaci astronomie.

Přestože zvolené téma není ještě zdaleka vyčerpáno, nezmínil jsem se z důvodů limitujícího rozsahu příspěvku o dalších významných našich i světových osobnostech popularizace astronomie, jejichž publikace byly vydávány ve 40. a 50. letech 20. století v češtině. Velký počet stále dokonalejších, a někdy opravdu skvělých, knížek popularizujících astronomii vyšel na světlo světa od 60. let až do současnosti, což je povzbuzující skutečnost. O tom však v příspěvku na některé příští konferenci ode mne nebo od někoho z přítomných či nepřítomných.

Literatura

1. BEČVÁŘ, A. *Zrcadlo kosmu*. (Nevydáno. Citováno z kartáčového otisku z r. 1949).
2. FLAMMARION, C. *Populární astronomie I a II*. Praha: nakl. Hejda a Tuček, 1920 (?), 1052 s. Přeloženo z francouzského originálu vydaného r. 1908.
3. FLAMMARION, C. *Neznámo a záhady lidské duše*. České Budějovice: Nakladatelství Orchidej, 1991. 158 s. ISBN 80-900890-0-3.
4. FLAMMARION, C. *Tajemství smrti*. Frýdek-Místek: Nakladatelství IRIS RR, 1996. 212 s. ISBN 80-85888-08-4.
5. GRYGAR, J. *Knihy a hvězdy*. Plzeň: Nakladatelství CYKLOKNIHY, 2016. 1. souborné vydání (s Písněmi kosmickými Jana Nerudy). 64 s. (celý soubor 144 stran). ISBN 978-80-87193-35-8 (celý soubor).
6. IVANOVSKIJ, M. *Cesty ke hvězdám*. Praha: MF, 1952. 216 s.
7. MEYER, M. V. *Jak povstal svět*. Praha: Nakladatel J. Otta, 1908. 112 s.
8. SADIL, J. *Naši mravenci*. Praha: Orbis, 1955. 228 s.

Kontaktní adresa

Ing. Jiří Hofman, Dr.

E-mail: hofmanji@seznam.cz